

İnsan-Doğa-Tanrı İlişkisi Sorunu ve Küresel Ekolojik Felaket Karşısında İki Temel Öneri ^[*]

The Problem of the Relation of Man-Nature-God and Two Basic Proposals against the Global Ecological Disaster

ŞAHİN EFİL
İnönü University

Received: 17.10.2018 | Accepted: 18.12.2018

Abstract: According to materialist and positivist scientists and thinkers, the universe is absurd, nonsense and a coincidental structure; a human being is a coincidentally thrown being. So, he or she is all alone, desperate and extremely alienated to the universe. In this respect, there is an exact oppositeness and hostility between the human being and the universe. We think that these views have played an extremely important role in the environmental disasters we have had so far. More precisely, it seems that these views have influenced the environmental understanding of the human being adversely. In this article, these views will be examined, analyzed and criticized in terms of philosophical and philosophy of religion. Besides, the anthropic principle and the metaphysical dimension of man we think of being closely related to these views will be dealt with and evaluated. These two matters point out that human being the universe, in one respect between the part and the whole is a strict relationship and an unbreakable connection. Because these two approaches are quite important human-universe relation for being can reconstruct in a strong and strict way. Thus, we think of the anthropic principle and the metaphysical dimension of man have a potential possibility the global disaster can avoid or decrease.

Keywords: The anthropic cosmological principle, philosophy, moral evil, human being, nature, God and environment.

© Efil, Ş. (2018). İnsan-Doğa-Tanrı İlişkisi Sorunu ve Küresel Ekolojik Felaket Karşısında İki Temel Öneri. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 8 (2), 641-664.

Giriş

Bilindiği gibi, küresel ısınmanın ve çevre kirliliğinin bizi karşı karşıya getirdiği birçok sorun vardır¹. Küresel ekolojik felaketin altında nasıl bir zihniyetin yattığı ise çok daha önemli ve hayati bir sorun olarak önümüzde durmaktadır. Bu sorunların meydana gelmesinde rol oynayan sebepler farklılık gösterdiğine göre onlara çözüm getirmenin de birden çok yolu var demektir. Daha doğrusu, çevre felaketi gibi çok boyutlu bir sorunu tek bir noktadan hareketle anlamaya ve analiz etmeye çalışmak mümkün değildir. Bu yüzden, bu sorunları anlamanın, üstesinden gelmenin veya minimize etmenin bilimsel ve teknik boyutları olduğu gibi dini, ahlaki, kültürel ve felsefi boyutları da vardır. Birçok parametreyi hesaba katarak anlaşılması, analiz edilmesi ve çözüm üretilmesi gereken bir meseleyi, sadece teknik açıdan ele almak aslında sorunun mahiyetini ve boyutlarını anlamamak ve odak noktasını kaçırmak demektir. Tam olarak anlayamadığımız ve çok yönlü olarak bakamadığımız bir sorun karşısında üretebileceğimiz çözümler daima tek taraflı ve yüzeysel olacak, resmin tamamını asla yansıtmayacaktır. Dolayısıyla çevre problemleri konusunda diğer (teknik) çözüm yollarının yanı sıra bu konuda felsefi analizler ve yorumlar yapmak, çözümler üretmek, elimizi güçlendirecek, sorunların anlaşılmasında, açıklanmasında ve üstesinden gelinmesinde işimizi kolaylaştıracaktır. Bize göre meselenin felsefi/düşünsel boyutu diğer boyutlarından çok daha önemli ve daha önceliklidir. Dolayısıyla burada ele alacağımız konu, işin felsefi boyutuyla sınırlı olacaktır.

Bu bağlamda karşımıza şu tür sorular çıkmaktadır: Niçin insanın çevresini temiz tutması ve koruması gerekir? Soruyu tersinden sorarsak, insan-öğlü çevreyi ve doğayı neden bu kadar kirliletmekte ve tahrip etmektedir? Bu çarpık tutumun altında hangi mantık ve nasıl bir zihniyet yatmaktadır? Bugün insan ile evren (doğa, âlem, tabiat, dünya) arasında nasıl bir ilişki vardır? Yahut bu ilişki nasıl olmalıdır? İnsan-evren-Tanrı ilişkisinin bozulması veya kopması küresel ekolojik krize nasıl yansımıştır? Bunlar arasındaki ilişkinin mahiyeti nedir? Geçmişte olduğu gibi bugün de bunlar arasında sıkı ve güçlü bir ilişki yeniden nasıl kurulabilir? Bu sorular, çevre

¹ Tepe, 1999: 41-42. Sera gazı salınımı, hava, su ve toprak kirliliği, bunların insan sağlığı ve doğal çevre için oluşturduğu risk, sıcaklıkların artması ve buzulların erimesi, bunun insan ve canlı hayatını ciddi bir biçimde tehdit etmesi gibi.

sorunlarının aynı zamanda bir *zihniyet meselesi* olduğunu ortaya koymakta, aslında özü itibariyle insana, evrene ve Tanrı'ya karşı problemlili ve çarpık bir bakış tarzını yansıtmaktadır. İşte bu noktada sözü edilen zihniyetin altında yatan duygu ve düşünceleri açığa çıkarmak, analiz etmek, eleştirmek ve yorumlamakta felsefeye önemli bir görev düşmektedir. Yine bu konuda bir ya da birkaç öneri sunmasının da felsefenin yadsınamaz bir görevi olduğu görülmektedir. Çünkü felsefenin üzerinde durduğu üç önemli temel konudan ikisi, yani *varlık, bilgi ve değer* üçlüsünden varlık ve değer bu konuyla direkt ilgilidir. Bu da çevre sorunları karşısında asla göz ardı edilmemesi gereken oldukça önemli bir noktadır.

1. Doğal ve Ahlaki Kötülük

Ekolojik felaketin ortaya çıkmasında doğal kötülüklerin, özellikle ahlaki kötülüklerin oldukça önemli bir rol oynaması, bu kötülük türlerine burada kısaca temas etmemizi gerektirmektedir. Bilindiği gibi, kötülük konusu, din felsefesinde metafizik kötülük, doğal kötülük ve ahlaki kötülük şeklinde *kötülük problemi* başlığı altında ele alınmış, felsefe tarihi boyunca ayrıntılı bir şekilde tartışılmış ve bugün de hararetli bir biçimde tartışılmaya devam eden din felsefesinin önemli bir konusudur.² Burada konumuzla doğrudan ilgili görünen doğal ve ahlaki kötülük olduğu için kısaca bu ikisine temas etmekle yetineceğiz.

Doğal kötülük, depremler, sel baskınları, kıtlıklar, volkanik patlamalar ve kasırgalar gibi doğal afetler ile insanda doğuştan var olan veya sonradan ortaya çıkan her türlü hastalıktır. Bu kötülüğün dikkat çeken iki boyutu vardır: İlki, onların neden olduğu acılar ve ölümlerdir ki, aslında doğal kötülük budur. Diğeri, doğal kötülüklerin insanın irade ve eylemlerinden bağımsız olarak meydana gelmesidir (Peterson, 2006: 177; Yaran, 1997: 28-29). Bu tür kötülüklerin *nasıl* meydana geldiğini bilmemize rağmen *niçin* ortaya çıktığı hakkında açık ve net bilgilere sahip değiliz. Örneğin insanoğlu bugün depremlerin ve volkanik patlamaların *nasıl* meydana geldiği hakkında kayda değer bir bilgiye sahip olduğu halde bunların (özellikle Tanrıyla ilişkisi bağlamında) *niçin* oluştuğuna dair (spekülatif tartış-

² Genel olarak kötülük probleminin çeşitleri ve bu konudaki tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Hick, 1990: 39-56; Davies, 1993: 32-55; Yaran, 1997; Evans & Mans, 2010: böl. 7.

maların dışında) açık ve ikna edici bir bilgiye sahip değildir.³ Felsefe tarihinde kötülük problemiyle ilgili tartışmaların daha çok nedensel anlamda ortaya çıktığı görülmektedir.

Ancak ekolojik felaketin ortaya çıkmasında doğal kötülüklerden ziyade ahlaki kötülüklerin öne çıktığı ve oldukça önemli bir rol oynadığı açıktır. Ahlaki kötülük, bencillik, kıskançlık, aldatma, aç gözlülük, acımasızlık, korkaklık, adaletsizlik, ahlaksızlık, sapık duygu, düşünce ve eylemlerdir. Dahası, bunlar, savaşlar, soykırımlar, tehcirler, tecavüzler ve akıl almaz işkenceler gibi büyük ölçekli kötülüklerdir. Kısacası, ahlaki kötülük, insanoğlunun düşündüğü ve yapıp ettiği her türlü kötü, çirkin ve zararlı eylemin adıdır (Yaran, 1997: 28-31; Aydın, 1992: 147-154; [Manafov](#), 2007: 41-43). Dolayısıyla bu tür kötülükler, insanın çevreye karşı takınımış olduğu her türlü olumsuz söz ve davranışını ifade etmektedir. Ahlaki kötülükler, doğal kötülüklerin aksine tamamen irade ve özgürlük çerçevesinde insan eliyle gerçekleştiği için onların nasıl ve niçin meydana geldiği, kim tarafından yapıldığı çok iyi bilinmektedir. Bu bakımdan, ekolojik felaket bağlamında üzerinde durulması ve tartışılması gereken asıl problemin ahlaki kötülükler olduğu açıktır.

Bu iki kötülük türünün, özellikle ahlaki kötülüğün bugün karşımıza ekolojik felaket olarak çıktığını söylemek yanıltıcı değildir. Bunlar, yeryüzüne ve gökyüzüne, orada yaşayan canlı ve cansız hemen her şeye zarar veren, onları şu veya bu biçimde tehdit eden, kozmosu derinden etkileyen ve bir küresel felakete dönüşen kötülüklerdir. Ancak burada bir noktanın altını çizmek gerekir ki, o da şudur: İçinde yaşadığımız gezegende doğal kötülüklerin neredeyse tamamı insan iradesi dışında gerçekleştiği için burada konumuzu daha çok ahlaki kötülükler teşkil etmektedir.

Her şeyden önce, ahlaki kötülükler, insanın yeryüzünde çevresine ve

³ İnsanın doğal kötülüklerin meydana gelmesinde bir rolü var mıdır? Onları Tanrı niçin meydana getirmektedir? Din felsefesinde Tanrının insanı imtihan etmesi, onu olgunlaştırmaya çalışması (ruh yapma) ve insanın işlediği bazı günahların cezası, eğitim ve disipline etme gibi faktörler doğal kötülüğün nedenleri arasında sayılmıştır (Yaran, 1997: 113-132; Cebeci, 2001: 96-101). Dolayısıyla doğal kötülükler insan iradesinin dışında meydana gelmiş olmasına rağmen onların ortaya çıkmasında insanın da belli ölçüde bir rolünden söz edilmektedir. Ancak burada insanın etkisi doğrudan değil, dolaylıdır. Bu gerekçelere rağmen doğal kötülüğün niçin meydana geldiğini bir bütün olarak anlama ve ortaya koyma imkânımız yoktur. Ayrıca, Kant, felsefe tarihinde kötülük problemine dönük teodise çabalarının tamamının başarısız olduğunu savunmaktadır (Kant, 2001: 195-208).

diğer canlılara karşı yapmış olduğu bütün kötülüklerin arka planında nasıl bir zihniyet ve düşünce olduğunu ifade etmektedir. Burada amacımız, kötülüklerin hangi zihinsel kodlara dayandığını, bu zihniyetin ne tür bir saikle kötülükleri işleyebildiğini ve bundan da neden en küçük bir rahatsızlık ve vicdan azabı bile duymadığını ortaya koymak, böyle bir zihniyeti anlamaya çalışmak, çözümlenmek ve eleştirmektir. Kısacası, ahlaki kötülük tabiri, insanın kendi çevresine ve doğaya karşı yapmış olduğu her türlü saygısızlığa ve kötülüğe, özellikle bunların altında nasıl bir zihniyet olduğuna gönderme yapmaktadır. Öyle görünüyor ki, bu kötülükler, hem insana ve evrene/doğaya, hem de çevreye, canlılara ve Tanrı'ya karşı yapılabilecek en büyük saygısızlık ve haksızlıktır. Zira bu kötülük, bu gezegen ve onu bir yuva ve barınak olarak benimsemiş her türlü canlı yaşamı için ölümcül bir tehlike ve büyük bir sorun teşkil etmektedir. Ahlaki kötülüklerin küre ölçeğinde bu kadar yaygın hale gelmesi, aynı zamanda insanın bütün bir gezegenin efendisi olduğu veya kendisini öyle konumlandığı gibi ciddi anlamda sorunlu bir izlenime de yol açmaktadır. Oysa buraya kadar verilen bilgiler ve sağ duyu bize şu gerçeği söylemektedir: İnsanın görevi, sorumluluk bilinci içinde hareket ederek bu gezegeni ve içindeki bütün canlıları korumak, onların yaşamlarına saygı duymak ve onlarla birlikte yaşamayı öğrenmek olsa gerektir. Çünkü bu canlılar, insan hayatının ve kozmosun asli bir unsuru ve organik bir parçasıdır. Bu bakımdan insanın bunun farkında olması ve buna uygun hareket etmesi oldukça önemlidir. Daha açık söylersek, burada bütüne (evren) ait olan bir parça (evrene ait her bir canlı ve unsur) yok edildiğinde veya hırpalandığında bu durum hem bütünün kendisini tahrip edecek ve sarsacak, hem de insanı o bütünden kopararak ona yabancılaştıracaktır.

2. İnsan-Evren-Tanrı İlişkisi Sorunu

İnsan-evren ilişkisi ve insanın bu evrendeki yeri sorunu, felsefe tarihinin temel sorunlarından birini teşkil etmektedir. Bu mesele, antik dönemden modern çağa dek birçok filozofu yakından ilgilendirmiş; bu konuda farklı anlayış ve yorumlar ileri sürülmüştür. Bunların doğru, iyi ve yararlı olanları yanında yeniden yorumlanması ve eleştirilmesi gereken boyutları da vardır (Yaran, 1999: 21-22). Ancak genelde antik ve Ortaçağda insan-evren-Tanrı arasında olumlu ve sıkı bir ilişki kurulduğu bilinmektedir (Barrow&Tipler, 1986: 31-49). Burada karşımıza üzerinde düşünmemiz

gereken şöyle bir soru çıkmaktadır: Klasik çağda insanlar, evren ve Tanrı ile nasıl bir ilişki kurmuşlardı ki, onu uzun bir süre başarılı bir biçimde sürdürebilmişlerdi? Bugün ne oldu da bu ilişki bozuldu ve bunun sonucunda insanoğlu ciddi bir çevre sorunuyla karşı karşıya kaldı? Hemen belirtelim ki, çevre felaketinin önde gelen nedenleri arasında materyalist ve pozitivist bilim adamı ve düşünürler tarafından savunulan evren ve insan anlayışının çarpık ve oldukça sorunlu olması gelmektedir. Diğer bir deyişle, insan-evren-Tanrı arasında var olan sıkı ve güçlü ilişkinin koparılması ve bunların ilişkisizliğe dönüştürülmesi, bugünkü çevre felaketinin en önemli nedenleri arasında sayılabilir. Bu çarpıklığın altında ise, ciddi bir zihniyet sorunu yatmaktadır. Bu bağlamda özellikle 16. ve 19. yüzyıl arasında Rönesans ve Aydınlanmayla birlikte oluşan yeni bir insan ve doğa anlayışı ile kutsalın bu dünyada yerinin olmadığına ilişkin bilimsel ve felsefi alanda ileri sürülen pozitivist ve materyalist görüşlerin büyük bir rol oynadığı görülmektedir (Weber, 1998: III. Bölüm; Gökberk, 1990: 181-185).

İnsan-evren arasında vuku bulan *asıl kopukluk*, Kopernik modelinin⁴ felsefi sonuçları üzerinden yapılan yorumlar, sanayi devriminden sonra sömürgeciliğin küresel bir boyut kazanmasıyla birlikte doğanın/evrenin daha çok sömürülmesi ve düalist felsefenin insanın doğaya bakış tarzı üzerindeki olumsuz etkisi (Yaran, 1999: 22) gibi faktörlerin etkisiyle meydana gelmiş görünmektedir. Bu yüzden, insan-evren ilişkisini en çok geren ve bunlar arasında tam bir kopukluğun yaşanmasına sebep olan faktörlerin başında düalist felsefenin ruh ve madde arasında öngördüğü katı ayırım gelmektedir (Descartes, 1988: 29-30; Özden, 1996: 172-181). Bu düalizm, hem insan hem de evren anlayışını büyük bir krize sokmuş, bunları kendi içinde parçalamış, birbirinden koparmış ve soyutlamıştır. Diğer bir deyişle, Descartes, insanı evrenden, ait olduğu bütünden kopararak nesneleştirilmiş ve onu her şeyden soyutlanmış bir obje gibi ele almıştır. O, "...varlığı kendi içinde bölmekte ve bir boyutunu meşru sayarken diğer

⁴ Kopernik'in evren modeli, helosentrik, yani güneş merkezli bir evren anlayışıdır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kopernik, 2002. Helosentrik modelde insan ve dünya evrenin merkezinden uzaklaşmakla birlikte Kopernik'in kendisi ve onu takip eden Galile ve Kepler insan-evren ilişkisi konusunda görüşlerini temelden bir değişikliğe tabi tutmamışlardı. Dolayısıyla Kopernik'in dünya görüşü, insanın önemsizliği düşüncesine dönüşmemiş, oldukça insan merkezli bir yapıya sahip idi. Bkz. Barrow & Tipler, 1986: 49-50.

boyutlarını ötekileştirmektedir” (Tatar, 2004: 107). Böylece mekanik bir insan anlayışı açığa çıkmıştır. Burada yanlış anlamaya meydan vermemek için bir hususun altını çizmek gerekir ki, o da şudur: Bu çalışmada ‘Tanrıya inananlar çevre dostu, O’na inananmayanlar çevreyi tahrip etmektedir’ gibi bir anlayış savunulmamaktadır. Her şeyden önce çevre meselesi bir bilinç ve irade meselesidir. Örneğin Descartes, ateist olmadığı gibi pozitivist ve materyalist bir düşünür de değildi. O, teist bir filozof idi. Ancak yukarıda vurgulandığı gibi, onun öne sürdüğü bazı düşünceler direk değilse bile dolaylı olarak ciddiye alınması gereken bir çevre soruna yol açmıştır.

Bununla birlikte insan-evren arasında karşıtlık ve düşmanlık olduğunu savunan bilim adamı ve düşünürler de bulunmaktadır ki, burada daha çok bu anlayış üzerinde durulacaktır. Nitekim bir bilim tarihçisine göre, bırakın insan-evren arasında bir *ittifak* olduğunu, tam tersine orada bir *karşıtlık* bulunmaktadır (Koyre, 1998: 77). Bir başka bilim adamı ise “eski birliktelik çatırdadı. Bizim işimiz geçmişe ağıt yakmak değil” (Prigogine&Stengers,1985: 56) derken insan-evren ilişkisinde öncekinin aksine önemli bir farklılık ve değişiklik olduğuna işaret etmektedir. Bir başka bilim adamına göre antik dönemden modern zamanlara dek sağlıklı ve güçlü bir biçimde devam eden insan-evren arasındaki “*antik ittifak, artık yıkılmıştır*”(Monod, 1972: 180). Dolayısıyla antik çağdan Kopernik devrimine dek varlığını sürdüren *insan-evren ittifakı* birçok bilim adamı ve düşünürüne göre, artık yıkılmış, bunun yerini *karşıtlık* ve *düşmanlık* almıştır. Böylece “Batı dünyasında insan ve tabiat arasındaki gerilimlerin ön plana çıkarılması ve insanın tabiat karşısında var olma mücadelesi verdiği dair felsefi kanaatlerin pekişmesi... *uyum* kavramının yerini *çatışma* kavramına bırakmasına yol açmıştır” (Tatar, 2014: 173). İnsan-evren ilişkisi konusunda ciddi anlamda sorunlu görünen bir başka yaklaşım tarzı da şudur:

Doğa karşısında güçlü olabilmek, ona boyun eğdirip üstünde insanın egemenliğini kurabilmek için... onun hangi yasalara göre işlediğini bilmek, yani bilim gereklidir... Amaç, insanın evren üzerindeki egemenliğinin sınırlarını genişletmek, hayatın güçlüklerini fethetmek ve doğaya boyun eğdirmektir (Ünder, 1996: 40-41).

Burada doğayı incelemenin temel nedeni onun ne tür yasalara göre işlediğini tespit ederek bilgi elde etmek ve bu şekilde onunla daha sıkı ve daha sağlıklı bir ilişki kurmak değil, tam tersine doğa üzerinde hâkimiyet

kurmak ve onu daha iyi sömürmektir. Bu noktada ön plana çıkarılması gereken, insan-evren arasındaki interaktif ilişki yerine, insanın doğa/evren üzerinde hâkimiyet kurma ve onu tahrip etme çabalarıdır. Böyle bir yaklaşım ise, doğanın tek hâkiminin insanın kendisi olduğuna ve orada istediği hemen her şeyi yapabilme özgürlüğüne sahip olduğuna işaret eder. Burada doğaya dair elde edilen bilimsel bilgilerin insanlığın kalkınması ve doğanın korunması için kullanılması gerekirken bu bilgiler doğayı daha etkili ve daha sistemli bir biçimde sömürebilmek için kullanılan bir araca dönüştürülmüştür. Böylece bilimsel bilgi, araçsallaştırılarak kötüye kullanılmıştır.

Bazı bilim adamları ise, evrenin anlamsız ve saçma olduğunu iddia etmektedir. Örneğin önde gelen fizikçilerden birine göre, “evren, ne kadar fazla anlaşılır görünüyorsa, o kadar da *anlamsız* görünmektedir”(Weinberg,1995: 255).Çağdaş teorik fizikçilerden bir diğere göre ise, “Kuantum elektrodinamiği teorisi, *sağduyu açısından Tabiat’ı saçma olarak tasvir eder...* Bu yüzden de umarım *Tabiat’ı olduğu gibi yani saçma olarak kabul edersiniz*”(Feynman, 1999: 10).Burada iki önemli bilim adamından biri bu evreni *saçma*, diğeri de *anlamsız* görmektedir. Evreni bu şekilde algılayan bir anlayışın ciddi anlamda sorunlu olduğu açıktır. İnsanoğlu içinde yaşadığı evreni, yani *evreni*, barınağını anlamsız ve saçma kabul ettiğinde orada nasıl mutlu, sağlıklı ve huzurlu bir hayat sürebilir? Doğada nasıl barış ve uyum içinde yaşayabilir? Bu durumda, ister istemez bir bütün olarak doğa kadar orada var olanlar ve varlığını sürdürmeye çalışanlar da anlamını yitirecek ve saçmalığa dönüşecek demektir. *Anlam* buharlaştığı zaman, insan, evren ve Tanrı ile bunlar arasında var olan ilişki, doğal olarak gereksiz ve anlamsız bir meseleye dönüşmek durumundadır.

Bazı düşünür ve bilim adamları ise, insanın evrendeki varlığının garip bir rastlantı sonucu ortaya çıktığı kanısındadır. Nitekim onlardan biri bu duruma şu şekilde işaret etmektedir:

İnsanlık artık sonunda milyonlarca yıllık rüyasından uyanacak ve uyandığında da kendisini tam bir yalnızlık, köklü bir izolasyon içinde bulacaktır. Şimdilik insan hiç olmazsa tıpkı bir Çingene gibi yabancı bir dünyanın kıyısında yaşıyor olduğunun farkında. Bu öyle bir dünya ki, onun umutlarına, acılarına, yahut ağlamalarına ilgisiz olduğu gibi, onun müziğine de sağır... İnsan artık, kendisinin içinden tesadüfen çıktığı kâinatın sağır kargaşası içinde yalnız olduğunu biliyor (Monod, 1972: 172-173, 180).

Buna göre, insan aslında bu evrende bir kaosun içinden tesadüfen ortaya çıkmış, orada yapayalnız ve yabancı bir varlıktır. Burada insan ve doğa birbirine yabancı ve düşman, aralarında hiçbir ilişki olmayan birbirinden yalıtılmış iki farklı dünya gibi telakki edilmiştir. Bu durumda insan orada, ne kendisinin ve diğer insanların, ne de kâinatın ve Tanrı'nın sesini duyabilir. Bu, bu dünyanın insanın etrafını çepeçevre kuşatan bir *hapishaneyeye* dönüşmesinin kaçınılmaz bir durum olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla insan, bu hapishanede ancak kendi çaresizliğinin ve yalnızlığının bilincinde olacak, bu bilincin onulmaz kederini yaşayacaktır. Çünkü insan, Bertrand Russell'in (ö.1970) deyişiyle, "*karaya vuran dalganın getiriverdiği garip bir rastlantıdır*" (Russell, 1990: 156; Ayer, 1991: 207). Buraya dek yapılan alıntı ve açıklamaların gösterdiği gibi çağımızın bazı bilim adamı ve düşünürleri insan ve doğaya materyalist ve pozitivist açıdan bakmışlar, bu türden görüşlere sıkça başvurmuşlardır. Meseleyi bu şekilde ele alan bir yaklaşım, gerçekten de insanı çıkışı olmayan bir girdaba, umutsuzluğa ve bir bunalım felsefesine sürüklemektedir. İnsanın bu kâinata yabancı olması, aslında kendine ve kendi dünyasına yabancı olması, kendisini her şeyden soyutlaması, kendi yalnızlığı ve çaresizliği ile baş başa kalması değil midir?

Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz bilim adamı ve düşünürler, açıkça *insan-evren ilişkisizliğinin* veya *insan-evren düşmanlığının en bararetli savunucuları* olarak görünmektedir. Onların nazarında kutsalın veya Tanrı'nın zaten hiçbir yeri ve önemi yoktur.

Burada bilimsel sonuçlanmış gibi nitelendirilerek savunulan pozitivist ve materyalist insan-evren ilişkisi anlayışını üç önerme halinde özetlemek mümkündür: 1) İnsan, rastgele bir kaynaktan tesadüfen çıkmış, evrende yalnızlık ve köklü bir izolasyon içinde yaşayan garip bir rastlantıdır. 2) Dünyanın yaratılış amacının insanlarla ilişkisi varmış gibi düşünmek, bilimsel delillerle hemen hemen hiç desteklenmemektedir. 3) Böylece insan ve evren arasındaki antik yakınlık, ittifak, birliktelik yıkılmış, yerini bu ikisi arasındaki karşıtlık almıştır (Yaran, 1999: 24).

Doğaya, insana ve diğer varlıklara karşı yapılan en büyük kötülük ve haksızlık, birçok bilim adamı ve entelektüel tarafından işlenmiş görünmektedir. Çünkü kötülüğün işlenmesinden birinci derecede sorumlu olanlar ve kötü bir çığır açanlar, doğal olarak kötülüğün baş aktörleri

durumundadır. Özellikle alanında etkili olan ve Nobel Ödülü alan bilim adamı ve düşünürlerin insan ve evrene ilişkin olumsuz açıklamalarının dünyada yaşayan insanlar üzerinde etkili olmaması düşünülemez.

İnsanın kendisiyle yakından ilişkili olmadığını düşündüğü, yabancı ve düşman olduğu bir şeyi (doğa) tahrip etmesi, ona sahip çıkmaması ve onu koruma cihetine gitmemesi, dolayısıyla ona karşı ciddi bir sorumluluk bilinci içinde hareket etmemesi gayet doğaldır. Burada dile getirmeye ve yorumlamaya çalıştığımız insan ve doğa anlayışı, ne yazık ki, doğaya karşı ciddi bir sorumsuzluğun ortaya çıkmasına zemin hazırlamış ve oldukça sorunlu bir insan-doğa ilişkisini beraberinde getirmiştir. Daha doğrusu, hem insan hem de doğa anlayışı sorunlu olduğunda bunlar arasında sağlıklı bir ilişki kurmak, var olan ilişkiyi anlayabilmek ve sürdürebilmek mümkün değildir. Doğanın saçma ve anlamsız, insanın ise doğaya rastgele atılmış ve düşman bir varlık olarak nitelenmesi zaten çarpık doğa ve insan algısının doğal bir sonucu değil midir? Anladığımız kadarıyla doğa saçma, amaçsız, anlamsız ve düşman olarak telakki edilince; insanın orada yapayalnız, çaresiz ve düşman bir ortamda rastgele ortaya çıktığı varsayılınca; zaten doğayı hırpalamanın ve tahrip etmenin yolu sonuna kadar açılmış, Tanrı da yok sayılmış demektir.

Gördüğümüz kadarıyla çevre bunalımının en başta gelen nedenleri arasında, insanın doğanın asli bir unsuru olduğu gerçeğinin yok sayılması, pozitivist ve materyalist bilim adamı ve düşünürlerin bu doğrultuda dile getirdiği sorunlu görüşler yer almaktadır. Burada metafiziksel ve insani bir temelden yoksun, tamamen seküler bir insan ve doğa algısı savunulmuş görünmektedir. Nitekim böyle bir anlayışın bizi iletebileceği başka olumsuz sonuçlar da vardır. Buna göre,

Hem kâinatın gerçekten düzenli, teleolojik ve estetik yapısı, hem de insanın bilen, yapıp eden, değerleri olan, özgür olan, eğiten ve eğitilebilen, seven ve sevilen, inanan, ideleştiren, sanat üreten ve benzeri nitelikleri olan bir varlık olması dikkatle ve derinliğine düşünüldüğünde, bu tasvir ve yorumlar, gerçeği yansıtmaktan uzak ve insan adına onur kırıcı gözükmekte; yabancılaşmaya, ümitsizliğe, güvensizliğe ve nihilizme götürmektedir (Yaran, 1999: 24-25).

Acaba insan-evren-Tanrı arasındaki ilişki ve uyum bozulduğunda, bu daha çok kimin işine yarayacaktır? İnsan-evren ittifakının yıkılmasına sebep olan veya bu ittifakın yerini karşıtlığa veya düşmanlığa bırakan in-

san, hem kendisi artık bütün dünyada bunların bedelini ağır bir biçimde ödemeye hem de diğer canlılara ve çevreye ödetmeye başlamıştır. Bugün küresel kriz, insan-evren-Tanrı ilişkisinin koptuğunun veya en azından iyi olmadığını, kadim uyum ve birlikteliğin hem de insan eliyle bozulduğunun açık bir göstergesidir.

3. İnsan-Evren-Tanrı İlişkisinin Yeniden Kurulması

Buraya kadar insan-evren-Tanrı arasındaki ilişkiyi koparan veya tahrip eden düalist felsefe, özellikle bu ilişkinin koptuğunu ve ittifakın tamamen yıkıldığını savunan pozitivist ve materyalist bilim adamı ve düşünürlere dair anlayışın ve onun altında yatan zihniyetin çevre felaketlerinin en önemli sebepleri arasında yer aldığını vurgulamaya ve değerlendirmeye çalıştık. Burada bu türden bir zihniyet sorununun aşılmasında veya en azından ilgili sorunun minimize edilmesinde önemli bir rol oynayacağını düşündüğümüz *insanın metafizik boyutu* ve *insancı ilke* adı altında iki temel yaklaşım tarzı önerecek ve bunların üzerinde durmaya çalışacağız. Bunlardan ilki klasik, diğeri ise modern bir yaklaşım tarzıdır.

3.1. İnsanın Metafizik Boyutu

İnsanın metafizik boyutu tabiri, hem insan, doğa ve Tanrı arasında sıkı ve güçlü bir ilişki bulunduğuna, hem de insanın içinde yaşadığı doğanın organik ve asli bir parçası olduğuna işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, bu tabir, insanın doğayı tıpkı kendi evi ve kendi gözü gibi algılamasını, doğa olmadan kendisinin var olamayacağını ve varlığını sürdüremeyeceğini, kendisi olmadan da doğanın anlamsız bir gerçekliğine dönüşeceğini fark etmesini ve böyle bir bilince sahip olmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla insanın metafizik boyutu, insan-evren-Tanrı ilişkisinin monolojik değil, diyalojik olduğuna, bu ilişkinin süreklilik ve dinamizm içinde sürdürülmesi gerektiğine gönderme yapmaktadır. Bu noktada bu anlayış, insanın doğaya, çevreye ve Tanrıya karşı ciddi bir sorumluluk bilinci içinde hareket etmesi gerektiğine işaret etmektedir. Kadim medeniyetlerde ve Ortaçağ dünya görüşünde insanların genelde doğaya, insana, diğer canlılara karşı böyle bir bilinçle yaklaştıkları bilinmektedir. Şimdi insanın metafizik boyutunu örnekler eşliğinde açıklamaya çalışalım.

Genel olarak bütün antik kültürlerde ve Ortaçağ düşüncesinde insan-evren-Tanrı arasında güçlü bir bağ ve sıkı bir ilişki olduğu bilinmektedir.

Nitekim eski Türk mitosunda a) insan ile doğa aynı özden, doğada var olan aynı elementlerden yaratılmıştır. b) “İnsanın ruhi ve fiziki yapısının mükemmelliği, evrende var olan düzenin yansıması”na işaret etmektedir (Taş, 2011: 34, 111). Böylece insan kozmosun ayrılmaz bir parçası olarak telakki edilmiştir. Bu bağlamda “İslam geleneğinde olduğu gibi Yunan, Yahudi ve Hıristiyan geleneklerinde de insan, dünyanın merkezi ve gayesi olarak görülmüş... âlemler ve bu âlemin temeli olan ‘metafizik ilke’yle birlikte, anlamlı bir bütünlük içerisinde düşünülmüştür” (Alper, 2010: 15, 91-107). Buna göre insan, sadece ruh ve bedenden ibaret olan bir varlık değil, aynı zamanda içinde yaşadığı dünyanın asli bir unsuru ve organik bir parçası olarak algılanmıştır. Bu anlayış, *küçük âlem* ve *büyük âlem* tabirleriyle ifade edilmiştir. Birinci tabir insana, ikincisi ise doğaya işaret etmektedir. Bu ifadelerin izlerini ve motiflerini Yunan felsefesinde (Kranz, 1994: 34-39, 171) ve tasavvuf literatüründe görmek mümkündür.

İnsan-evren uyumu, dengesi ve ilişkisi konusunda benzer bir yaklaşım tarzını, Ortaçağ Hıristiyan ve İslam düşüncesinde görmek mümkündür. Örneğin Ortaçağın önemli Hıristiyan düşünürlerinden biri olan John Scotus’a (ö. 877) göre “insan dünyevî ve semavî bütün yaratıkları kendinde özetler. O küçük bir âlemdir ve bu yaratıkların kralıdır” (Weber, 1998: 142; Alper, 2010: 15-16). İslam felsefesinde ise Farabi’nin kurduğu, İbn Sina’nın geliştirdiği, daha derin ve daha sistematik hale getirdiği, bir bakıma zirveye çıkardığı metafizik sistemde insan-evren-Tanrı arasında sıkı ve güçlü bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Burada mümkün varlığın varlık alanına çıkması ve varlığını sürdürmesi zorunlu varlığa bağlanmıştır. Daha doğrusu, âlemin ve insanın var olması, varlığını sürdürmesi ve gerçekleştirilmesi tamamen Tanrı’yla bağlantılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu metafizik sistemde insan, oluş ve bozuluş âleminin (bu âlem) temel bir unsuru ve organik bir parçası olarak düşünülmüştür (Farabi, 2010: 117-126; İbn Sina, 2010: 307-320). Böylece bir varlık olarak insanın evren ve Tanrı gibi diğer varlıklarla ilişkisi sistematik bir bütünlük içinde açıklanmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

Kelamcılar ise, genellikle, Tanrı’nın bu âlemi yoktan yarattığı, âlem ve insanla dinamik bir ilişki içine girdiği, âlemi uzaktan izleyen bir seyirci olmadığı, O’nun bu âlem ve içindeki varlıklarla sürekli irtibat halinde bulunduğu kanısındadırlar (Gazali, 2009: 14-47; Razi, 2002). Ayrıca tasav-

vuf ve tasavvuf felsefesinin büyük düşünürü İbn Arabî (ö.1240), insan ile âlem, yani küçük âlem ile büyük âlem arasında dikkate değer bir benzerlik, denge ve uyum olduğunu, bunlarla Tanrı arasında oldukça güçlü bir ilişki bulunduğunu *Varlığın Birliği* öğretisiyle açıklamaya çalışmıştır (İbn Arabi, 2006; Demirli, 2008: 321-324; Demirli, 2009: 35, 45, 69, 134; Çelebi, 2016: 489). İslam düşüncesinde genel olarak Tanrı'nın insan ve evren ile kurmuş olduğu bu dinamik ilişkiyi, "Allah, her an yeni bir iştedir" (Rahman, 55: 29) ayeti oldukça güzel özetlemektedir.

Genel olarak kadim medeniyetlerde, Ortaçağ Hıristiyan ve İslam düşüncesinde hemen her türlü fikrin temelinde bir hikmet aranmış, yerlerin ve göklerin Tanrısal (mucizevi) işaretlerle dolu olduğu bir evren ve onunla bütünlük arz eden bir insan anlayışı tasavvur edilmiştir (Platon, 1997:28c-37b; Arslan, 2012: 35). Örneğin Ortaçağ Hıristiyan düşüncesinde, genellikle Tanrı'nın bu evreni yoktan yarattığı, O'nun insan ve evren ile sıkı bir ilişki içinde olduğu düşünülmüştür. Buna göre evren ancak Tanrı inancıyla ve O'nun ile bağlantılı bir biçimde anlamlı hale gelmektedir. Bu yüzden evrendeki genel düzen, ahenk ve uyum Tanrı'nın varlığı için bir delil teşkil etmektedir (Kurşunoğlu, 2006: 20-22). Dolayısıyla Ortaçağ Hıristiyan düşüncesinde genelde "Tanrısal kudretin evrendeki izleri aranmış"tır (Arslan, 2011: 35). Bu açıklamalar, sadece insan ile âlem arasındaki benzerliklere ve uyuma değil, aynı zamanda bunlar arasındaki karşılıklı ilişkiye, özellikle insanın bu âlemin bir parçası olduğu gerçeğine de işaret etmektedir. Bu konu edebiyatımızda da karşılık bulmuştur. Nitekim Divan Edebiyatı'nın önde gelen şairi Şeyh Galip (ö.1799), bu noktayı çarpıcı bir biçimde şu şekilde dizelere dökmüştür:

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen,

Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen.

Şeyh Galip, insan kendisine dikkat ve hikmetle baktığı takdirde bu âlemin kendi özü ve özeti olduğunu anlayıp idrak edebileceğini düşünmüştür. Tersinden söylersek, bu âlem, sanki insanın detaylandırılmış ve muazzam büyüklüğe ulaşmış bir boyutu gibi telakki edilmiştir. Bir bakıma insan bu âlemin, âlem de insanın aynası ve yansıması durumundadır. Bu yüzden, insan bu âleme baktığında kendisini, kendisine baktığında ise orada bu âlemi ve kendisini görmektedir. Bu bakımdan "insanı âlemden çıkardığımızda, âlem ruhsuz bir ceset gibi kalır... Dolayısıyla insan tek

başına bir âlemdir, âlem ise insan olmaksızın kendi başına bir âlem değildir” (Hâkim, 2004: 128). Bu durumda insan içinde yaşadığı bu âlemi tamamlayan ve ona anlam katan oldukça önemli bir varlıktır.

İnsanın metafizik boyutu şu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır: İnsanı bu âlemden, âlemi de insandan ayrı ve bağımsız birer gerçeklik gibi görmek, sorunu derinleştirmekten ve içinden çıkılmaz hale getirmekten başka bir şey ifade etmez. Bugün ekolojik felakette geldiğimiz nokta bunu açık ve somut bir biçimde göstermektedir. Dolayısıyla insan ile âlem arasındaki bağın koparılması, insanı hem kendisine hem de ait olduğu bu âleme yabancılaştırmış, neticede insanı içinde yaşadığı ve her türlü tehlikeyden koruyan kendi evine düşmanlık besleyen, onu tahrip eden, yok eden ve ötekileştiren bir varlığa dönüştürmüştür. Bugün sahici bir çevre bilincinden söz edebilmek için önemli ölçüde insanın metafizik boyutunu dikkate almak zorunlu görünmektedir. Çünkü bu boyut, yüzyıllar boyunca varlığını sürdüren kadim bilgeliğin inceliklerini ve güzelliklerini içinde barındırmaktadır.

İnsanın metafizik boyutunu Martin Heidegger’in (ö.1976) *Dasein* kavramıyla daha açık ve anlaşılabilir hale getirebiliriz. Her ne kadar metafiziğe sıcak bakmasa da Heidegger, “*Dasein* kavramıyla... insanın Dünya’da kendine özgü varoluş tarzına işaret eder. Buna göre insanın varlığı (*Dasein*) Dünya’dan ve Dünya da insanın varlığından bağımsız olarak kavranamaz” (Tatar, 1999: 97, 188.dipnot; Kurşunoğlu, 2006: 11-34). Bu, hem insan ile dünyanın asla birbirinden ayrılamayacağını, hem de onların birbirinden kopuk bir biçimde anlaşılamayacağını, insanın ancak bir anlam dünyasında nesnelere ve hadiseleri anlayabileceğini ve anlamlandırabileceğini göstermektedir. İçinde yaşadığı dünyayı mahveden bir zihniyet, aynı zamanda dili, kültürü ve tarihi, kısaca *anlam dünyasını* (*Dasein*) da yok etmektedir. Anlam dünyası yok olduğunda veya tahrip edildiğinde insan kültürü, tarihi, olgu ve hadiseleri, dahası kendini nasıl algılayacak ve anlamlandıracaktır? Bu durumda anlam yerini anlamsızlığa bırakmayacak mıdır? İnsan anlamlandıramadığı bir dünyada nasıl *anamlı bir hayat* sürdürebilir? Bu soruların cevabı bizi ister istemez, daha önce işaret ettiğimiz, pozitivist ve materyalist düşünür ve bilim adamları tarafından savunulan insan-evren-Tanrı ilişkisizliği düşüncesine götürmektedir.

Çevre bilincinin oluşmasında ve ekolojik krizin önlenmesinde mutla-

ka hesaba katılması gereken bir başka önemli yaklaşım tarzı da bilimsel alandan gelen *insancı kozmolojik ilke*'dir.

3.2. İnsancı Kozmolojik İlke

İnsan ile doğa arasındaki ittifakın yıkıldığına ve aralarındaki bağın koparıldığına dair “anlayışın yanlışlığı ya da en azından eskiden olduğu kadar ikna edici olmayışı, son 20-30 yıla ait, evrenin yapısı ve özellikleriyle ilgili bilimsel keşifler... ve yorumlarla daha belirgin bir biçimde görülebilir” (Yaran, 1999: 26) hale gelmiştir. Bugünkü modern bilim ve doğa anlayışının insan realitesini hesaba katmadan veya onu tamamen dışarıda bırakarak anlaşılamayacağı ve ortaya konulamayacağı bilinmektedir. Dolayısıyla deney ve gözleme dayalı pozitif bilimlerde bile insanı dışarda bırakarak bilim yapmak artık pek mümkün değildir. Bunun en tipik örneklerinden biri kuantum fiziğinde açığa çıkmaktadır. Buna göre kuantum fiziğinde gözlemci (insan) deneyi, deney düzeneğini ve gözlemlediği nesnelere ciddi bir biçimde etkilemektedir (Rae, 2000: 70-87; Efil, 2007: 99-106). Bunun dikkat çekici örneklerinden bir diğeri de burada üzerinde durduğumuz *insancı ilke*dir. Bu, bugün insan-evren-Tanrı ilişkisini modern bilimin bulgu ve anlayışı doğrultusunda ortaya koymaya çalışan ve bilimsel çevrelerde oldukça önemli görülen bir ilkedir. Peki, bu ilke, nasıl ve neye dayanarak formüle edilmiştir?

Son kırk elli yıl boyunca bilim adamları, insan yaşamının var olabilmesi için evrenin yapısı ve gelişiminde karşılanması gereken oldukça kompleks ve hassas bazı özel şartların olduğunu fark etmişlerdir. Bugün bilimsel alanda yapılan birçok keşif yeryüzünde bilinçli varlıkların hayatının var olmasının kozmolojik ve fiziksel sabitelerin hassas dengesine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin eğer bu sayısal oranların veya temel sabitelerin herhangi birinde çok küçük bir değişiklik olsaydı, bu durum, mevcut dengeyi alt üst eder, hayatın varlığını ve varlığını devam ettirmesini imkânsız hale getirirdi (Craig, 1990: 128; Efil, 2004: 42-47). Yine “büyük patlamadan bir saniye sonraki genişleme hızı, yalnızca yüz bin milyarda bir oranında az olsaydı bile, evren daha bugünkü büyüklüğüne erişmeden çökmüş olurdu” (Hawking, 1991: 159). Tam tersine eğer büyük patlamadan sonraki genişleme hızı, biraz daha hızlı olsaydı, galaksiler, yıldız ve gezegenler oluşmazdı. Hayatın var olması için uygun bir çevre olmazdı (Swinburne, 2001: 55). Yine, elektromanyetik ve çekim kuvvetle-

rinde çok küçük bir değişiklik, güneş ve sabit yıldızların oluşmasını imkânsız kılardı (Leslie, 1993: 67-68). Eğer çekim gücü iyi ayarlanmamış olsaydı, yıldız ve gezegenler oluşmazdı. Bu şekilde kozmik uyuşumlarla ilgili daha pek çok örnek verilebilir ki, bu konuda otuz tane farklı örneğin bilimsel literatüre geçtiği bilinmektedir (Leslie, 1998: 3-6; Leslie, 1993: 68).

Kozmik uyuşumlar olarak bilinen bu özel şartların veya hassas denge örneklerinin keşfedilmesi yahut evrenin insan hayatını mümkün kılacak şekilde iyi ayarlanmış olması, bilim adamlarını insancı ilkeyi formüle etmeye sevk etmiştir (Carrand ve Rees, 1979: 605-612). Bu ilke, Karbon temelli canlı hayatın ortaya çıkışı ile evrenin kozmolojik yapısı, kozmik gelişimin yasaları ve fiziksel sabitlerin değerleri arasında çok yakın bağlantıların olduğuna işaret etmektedir (Zycinsky, 1987: 317). Bugün birçok fizikçi, insancı ilkeye salt kurgusal bir fikir olarak değil, kozmolojik hipotezlerin kabulü için elzem olan önemli gözlemsel tahminlere yol açabilecek ciddi bir bilimsel ilke olarak bakmaktadır (Yaran, 1999: 28; Polkinghorne, 2001: 110-124).

Burada evrenin yapısının insanın var olması ve varlığını sürdürmesi için oldukça elverişli bir konumda tasarlandığı vurgulanmaktadır. Bu ilkeyi, kısaca *insan evreni*, *evren de insanı gerektirmektedir* (Zycinsky, 1987: 317; Barrow&Tipler, 1986) şeklinde ifade etmek mümkündür. Anladığımız kadarıyla insancı ilke bize öz olarak şunu söylemektedir: Ne evren olmadan insanın var olması ve varlığını sürdürmesi mümkündür; ne de insan olmadan evrenin varlığının bir anlamı, önemi ve değeri vardır. Bu durumda insan olmadan evreni, evren olmadan da insanı anlamak ve açıklamak mümkün değildir. Dolayısıyla bu ilke, insan ile evren arasında ne kadar sıkı ve güçlü bir bağ olduğu işaret eden oldukça önemli bir yaklaşımdır. Felsefi tabirle söylersek, tikel (insan), tümelden (evren) koparıldığında veya bunların bütünlüğü hesaba katılmadığında her ikisi de anlamını yitirmekte, artık ne tikelden ne de tümelden söz etme imkânı kalmaktadır.

Bu bağlamda insancı ilke ile daha önce üzerinde durduğumuz insanın metafizik boyutu arasında önemli ölçüde bir benzerlik ve yakınlık görülmektedir. Diğer bir deyişle, sanki insancı ilke, modern bilimin de verilerini kullanarak klasik çağda insan ile doğa ve Tanrı arasında kurulmuş olan ilişkinin bir benzerini bize modern çağda yeniden önermekte gibidir. Bu ilke, 16.ve 19. yüzyıl arasında kopan insan-evren-Tanrı ilişkisini antikçağ

ve Ortaçağda olduğu gibi sıkı ve güçlü bir biçimde yeniden kurulması noktasında hayati bir rol oynama potansiyeline sahiptir. İnsancı ilkeyi insanın doğanın asli bir parçası olduğu gerçeğini ortaya koyan ve modern çağda bilimsel bulgular neticesinde öne sürülen önemli ve dikkat çekici bir gelişme olarak görmek yanlış olmasa gerektir. Kanaatimizce, onu modern dönemde insanın metafizik boyutunun, insan ile evren arasındaki interaktif ilişkinin yeniden keşfedilişinin ve dile getirilişinin güzel ve çarpıcı bir örneği olarak görmek mümkündür.

Ne var ki, insancı ilke bilimsel ve düşünsel platformlarda hem teistik hem de ateistik olarak açıklanmış ve farklı yorumlara tabi tutulmuştur (Kurşunoğlu, 2006, s. 235-319; Poidevin, 2000: 99-107). Biz burada konumuz gereği onun ateistik açıklamasına, buna dair argümanlara ve tartışmalara girmeyeceğiz. Sadece onun bazı teistik noktalarına temas etmekle yetineceğiz. İnsancı ilke bağlamında, özellikle bu evrenin başlangıç koşullarının iyi ayarlanmış olması ve orada çok sayıda hassas denge örneği, kimi bilim adamı ve düşünürleri Tanrı'nın varlığına dair '*ince ayar delili*' adı altında bir delil ileri sürmesine neden olmuştur. Dolayısıyla bilimsel veriler, yeryüzündeki canlı ve insan hayatının meydana gelebilmesi için evrende oldukça hassas ve karmaşık şartların bir araya gelmesi gerektiğini söylemektedir. (Swinburne, 2010: 227-255; Efil, 2007: 227-245). Dolayısıyla "bu ilke, Tanrı inancının farklı zeminlerde arandığı bir doğal teoloji ile tamamen uyuşmaktadır. Fiziksel sabitelerin güzel-ayarlanmış olması, yaşam ve bilincin ancak akıllı ve amaçlı bir Tanrının amaçları arasında bulunursa beklenebilir" (Barbour, 2004: 89). Bu bakımdan insancı ilke ile Tanrı'nın varlığı, insan-evren-Tanrı arasında sıkı ve ciddi bir ilişki vardır.

İnsanın metafizik boyutu ve insancı ilke, aslında insan-evren-Tanrı arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını savunan pozitivist ve materyalist görüşlerin bir eleştirisi, onların yanlışlığının, tutarsızlığının ve bizi bugün özellikle çevre felaketi konusunda hangi noktaya getirdiğinin oldukça önemli bir göstergesi olarak görülebilir. Bu bakımdan her iki yaklaşımın da bizi şöyle bir sonuca ilettiğini söyleyebiliriz:

İnsanın rastgele oluşmuş ve gelişmiş bir evrende tesadüfen ortaya çıkmış garip ve anlamsız bir gölge olay olduğu, sözde bunun anlaşılmasıyla antik insan-evren ittifakının yıkıldığı görüşü, hem öncülleri hem de sonucu itibarıyla insan hayatının anlamına... uygun düşmediği ve doğal çevrenin korunması açı-

sından yararlı olmadığı gibi, bilimsel ve felsefi olarak da doğru değildir. Aksine son yirmi otuz yılın felsefi, ekolojik ve özellikle de bilimsel ve kozmolojik gelişmeleri, insan ve evren arasında çok hassas dengelerin gösterdiği özel ve muhtemelen ereksel bir yakın ilişki ve ittifakın olduğunu göstermektedir (Yaran, 1999: 33).

Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç itibarıyla, bugün karşı karşıya kaldığımız küresel ekolojik felaketin temel nedenleri arasında ve arka planında ciddi anlamda problemleri görünen bir insan ve doğa anlayışı yatmakta, bunlar arasındaki sıkı ilişkinin yerini düşmanlığa, yabancılaşmaya ve ötekileştirmeye bırakan bir zihniyet sorunu bulunmaktadır. Bu noktada düalist felsefe ile pozitivist ve materyalist düşüncelerin oldukça etkili olduğu görülmektedir. Böyle bir zihniyeti savunan bilim adamı ve düşünürler, büyük bir (ekolojik) kötülük işleyerek küresel felaketin ortaya çıkmasında azımsanmayacak bir rol oynamıştır. Onların hem ekolojik kötülüğün (doğal kötülüğün, özellikle ahlaki kötülüğün) meydana gelmesinden hem de insanlar üzerinde olumsuz etki yaratarak bu kötülüğün yaygınlaşmasından ve sürdürülmesinden önemli ölçüde sorumlu oldukları söylenebilir. Ne var ki, burada kötü bir çığır açanlar kadar kötü eylemlerde bulunanların da sorumlu olduğu bir gerçektir. Bu çalışmada böyle bir zihniyetin nasıl oluştuğu ve onun ne gibi sorunlar taşıdığı açığa çıkarılmaya ve eleştirilmeye, ilgili sorunu aşabilmenin *insanın metafizik boyutu* ve *insancı ilke* adı altında iki önemli yolu gösterilmeye çalışılmıştır. Her iki çözüm şeklinin kültürel, düşünsel ve felsefi bir muhtevaya sahip olduğu söylenebilir. Antik dönemden Ortaçağın sonuna dek varlığını ve etkisini sürdüren insanın metafizik boyutuna dair anlayış, modern dönemle birlikte gözden düşmüş, yok sayılmış ve insan içinde yaşadığı dünyadan soyutlanarak mekanik bir varlık olarak tasarlanmıştır. İnsanın ait olduğu bütünden kopması, bu bütünün doğal bir parçası ve uzantısı olduğu gerçeğinden uzaklaşması, bugün insan-evren-Tanrı ilişkisizliğinin, dolayısıyla küresel çapta gerçekleşen ekolojik kötülüğün en önemli nedenlerinden biridir.

Bununla birlikte 21. yüzyılda insancı ilke gibi bir yaklaşımın bilimsel alandan gelmiş olması, onun insan-evren ittifakını desteklemesi ve pekiştirmesi, insan-evren yabancılığına ve düşmanlığına karşı olması, bunlar

arasında güçlü bir bağlantı olduğunu yeniden ortaya koyması ve hatırlatması oldukça önemlidir. Bu bağlamda insancı ilke ile insanın metafizik boyutu, çıkış noktaları farklı olmakla birlikte özü itibarıyla benzer veya birbirine yakın düşünceleri dile getirmekte gibidir. Daha doğrusu, her iki yaklaşım tarzı da insan-evren ittifakını, birlikteliğini ve bütünlüğünü savunmakta, insan-evren arasında yabancılaşma, ötekileştirme ve düşmanlık olduğu şeklindeki düşüncelere şiddetle karşı çıkmaktadır. İnsancı ilke, insanın metafizik boyutunun modern dönemde yeniden fark edilmesinin ve daha farklı argümanlarla ifade edilmesinin dikkate değer bir örneği olarak görülebilir. Bugün ciddiye alınabilecek bir çevre bilincinden söz edilecekse, bu noktada her iki düşüncenin de mutlaka dikkate alınması, bu bilince yansıtılması ve eşlik etmesi gerekir. Başka bir deyişle, çevre bilincine daima doğa olmadan insanın varlığından ve varlığını sürdürmesinden, insan olmadan da doğanın bir anlamı, önemi ve değerinden söz edilemeyeceği gerçeği eşlik etmelidir.

Ekolojik kötülüğün baş aktörü kötü ruhlar ve cinler değil, kontrolden çıkan, vicdanını ve merhametini yitiren, aklını bir tarafa bırakan; kendisine, insanlara, doğaya ve Tanrıya karşı sorumluluk bilincini kaybeden, egoist bir zihniyet ve bunu temsil eden insandır. Çünkü o, bu gezegende kötülük yapma potansiyeline sahip olan tek varlıktır. Kısaca ekolojik kötülük, her türlü saygısızlığa, düşmanlığa, itibarsızlaştırmaya, canlılar arasında kötülük yapabilecek kudret, akıl, irade ve potansiyele sahip ötekileştirmeye ve yabancılaşmaya işaret etmektedir. Bu bağlamda kötülük, insanla doğa arasındaki aşinalığı, doğallığı ve dostluğu ortadan kaldırmak, bunun yerine şiddeti, kaosu ve zorbalığı koymaktır.

Ekolojik kötülük, doğayı kirletmek, oradaki düzeni, dengeyi, uyumu ve estetiği hiçe saymak, doğal yapıyı bozmak ve kaotik bir durumun ortaya çıkmasına neden olmak; yeryüzündeki hakikatin (ayetlerin) üzerini örtmek ve bunların görülmesini engellemektir. Bu bakımdan, kötülük, aynı zamanda hakikatin tezahür etmesine izin vermemek ve onu gizlemek demektir. Sağduyulu bir insanın görevi, örtmek, gizlemek, maskelemek değil, tam tersine örtüyü kaldırmak ve maskeyi yırtmaktır. Unutmamak gerekir ki, hemen her türlü kötülük, hakikatin üzerine perde çekmekte, onu kirletmekte ve tahrip etmektedir. Bu durumda insanın kendisine ve çevresine karşı ciddi bir sorumluluk bilinci içinde hareket etmesi gerekti-

ğine dair Tanrı'nın sesini duymaz hale gelmesi ve O'na karşı yabancılaşması kaçınılmaz bir durumdur. Kısacası bu yaklaşım, insanı pesimizme, nihilizme ve bunalm felsefesine götürmektedir. Böylece insanın yaşam arzusunu, azmini ve umudunu yok eden bir bakış tarzı açığa çıkmaktadır.

İnsan-evren-Tanrı ilişkisinin sağlıklı bir zemine oturabilmesi ve güçlü bir biçimde yeniden kurulabilmesi için yapılması gereken en önemli ve öncelikli şey, bu ilişkinin bozulmasına sebep olan gerekçeleri ortadan kaldırmak ve onların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan zihniyetle yüzleşmektir. Dolayısıyla insan ve doğayı anlamsızlığa ve gereksizliğe mahkûm eden, oldukça sorunlu görünen bu zihniyeti değiştirmek, insanın hem kendisi hem de doğa ile barışması, yıkılan ittifakın yeniden kurulması ve daha da önemlisi, insanın doğanın ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğinin dünya çapında sahici bir bilince dönüşmesi gerekmektedir.

Bu gezegeni bir *ev*, *barınak*, *sığınak* ve bir *ana* gibi gören sağduyu sahibi her insanın bunları yerine getirmesi *dini*, *ahlaki*, *vicdani* ve *insani* bir görev ve sorumluluğudur. Bu sorumluluklar, ertelenemez ve asla bir başkasına devredilemez. Bunun için de, insanın insanla, evren ve Tanrı'yla tekrar buluşması ve barışması, bunlar arasındaki ilişkinin güçlü ve sıkı bir biçimde yeniden kurulması zorunludur. Ancak böyle bir bilince sahip olan insanlar, çevreye karşı çok daha duyarlı ve daha sahici bir sorumluluk bilinci içinde hareket edebilirler. Unutmamak gerekir ki, çevre kirliliğini ve tahribatını önlemek veya azaltmak için sadece hukuki yaptırımlar yetmez; bunun dini ve ahlaki normlarla desteklenmesi, daha da önemlisi kültürel ve felsefi (derin) bir bilince dönüşmesi şarttır.⁵ Bu dünyadan başka gidebileceğimiz ve hayatımızı sürdürebileceğimiz başka bir yurdun (yerin) en azından şimdiye kadar yapılan bilimsel çalışmalara göre olmadığını asla aklımızdan çıkarmamalıyız. Çevre bilincinin gelişmesi ve güçlenmesi bakımından bu oldukça önemli bir noktadır.

⁵ Böyle bir bilincin oluşabilmesi için çevre sorunları ve çevre bilinci konusunda ulusal ve uluslararası ölçekte sempozyumlar düzenlemek, TV programları ve sinema filmleri yapmak, küre ölçeğinde sosyal medyada çevre sorunlarını ve bu konuda yapılması gerekenleri paylaşmak, makale ve kitaplar kaleme almak, hepsinden önemlisi de çevre bilincinin ilkokuldan üniversiteye kadar ders kitaplarına girmesini sağlamaktır. Unutmamak gerekir ki, çevre sorunları konusunda caydırıcı olmak ve sahici sonuçlar almak için hukuk kadar din, kültür ve ahlak da oldukça önemli ve etkili görünmektedir. İçinde yaşadığı dünyaya dair insanın görevi, ekolojik kötülüğü engellemek, çevreyi güzelleştirmek ve onu daha yaşanabilir bir mekâna dönüştürmek, böyle bir bilinçle hareket etmektir.

Kaynaklar

- Akarsu, B. (1984). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Savaş Yayınları.
- Alper, Ö. M. (2010). *Varlık ve İnsan*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Arslan, İ. (2012). *Çağdaş Doğa Düşüncesi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Aydın, M. S. (1992). *Din Felsefesi*. Ankara: Selçuk Yayınları.
- Ayer, A. J. (1991). *The Claims of Theology, Does God Exist? A Believer and an Atheist Debate*. (Ed. T. L. Miethe & A. Flew). New York: Harper.
- Barbour, I. G. (2004). *Bilim ve Din*. (Çev. N. Mehdiyev & M. Camal). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Barrow, J. & Tipler, F. C. (1986). *The Anthropic Cosmological Principle*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Carrand, B. J. & Rees, M. J. (1979). The Anthropic Principle and the Structure of the Physical World. *Nature*, 278, 605-612.
- Cebeci, L. (1985). *Kur'anda Şer Problemi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cevizci, Ahmet. (20002). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Craig, W.L. (1990). The Theological Argument and the Anthropic Principle, *The Logic of Rational Theism: Exploratory*. (Eds. W. L. Craig and M. S. McLeod). New York: Edwin Mellen Press.
- Çelebi, E. (2016). Ahlak ve Estetik Dengesi Bakımından Çevreye Karşı Tutumumuz Üzerine Felsefi Bir Soruşturma. 3. *Uluslararası Çevre ve Ahlak Sempozyumu*, Alanya, Turkey, 1189-1199.
- Davies, B. (1993). *An Introduction to the Philosophy of Religion*. New York-Oxford: Oxford University Press.
- Demirli, E. (2008). Bir Tasavvuf Klasığı Olarak Fusûs'u'l-Hikem. *İslam ve Klasik*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Demirli, E. (2009). *İslam Metafizikinde Tanrı ve İnsan*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Descartes, R. (1988). *Felsefenin İlkeleri*. (Çev. M. Karasan). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Efil, Ş. (2007). *Evrenin Birliği ve Çokluğu Sorunu*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Efil, Şahin. (2004). Büyük Patlama Kozmolojisinin Teistik Yorumu Üzerine. *EKEV Akademi Dergisi*, 18, 35-48.
- Evans, C. S. & Mans, R. Z. (2010). *Din Felsefesi: İman Üzerine Rasyonel Düşünme*.

- (Çev. F. Akdemir). Ankara: Elis Yayınları.
- Farabi (2010). Felsefenin Temel Meseleleri. *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri* (Haz. M. Kaya). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Feynman, R. (1999). *Her Şeyin Anlamı*. (Çev. O. Çeviktay). İstanbul: Evrim Yayınları.
- Gazali (2009). *Filozofların Tutarsızlığı*. (Çev. M. Kaya & H. Sarioğlu). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Gökberk, M. (1990). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hâkim, S. (2004). *İbn Arabi Sözlüğü*. (Çev. E. Demirli). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Hawking, W. S. (1991). *Zamanın Kısa Tarihi*. (Çev. S. Say & M. Uz). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Hick, J. (1990). *The Philosophy of Religion*. New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- İbn Arabi (2006). *Fusûs'ül-Hikem*. (Çev. E. Demirli). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- İbn Sina (2010). Tevhidin Hakikati ve Nübüvvetin İspatı Üzerine. *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri* (Haz. M. Kaya). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kant, Immanuel. (2001). Bütün Felsefi Teodise Denemelerinin Başarısızlığı Üzerine. (Çev. Muhsin Akbaş). *Doğu-Batı*, 14.
- Kopernik, N. (2002). *Gök Cisimlerinin Dönüşleri Üzerine*. (çev. S. Babür). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Koyre, A. (1998). *Yeniçağ Biliminin Doğuşu: Bilimsel Düşüncenin Tarihi Üzerine İncelemeler*. (Çev. K. Dinçer). İstanbul: Ara Yayınları.
- Kranz, W. (1994). *Antik Felsefe*. (Çev. S. Y. Baydur). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Kurşunoğlu, M. S. (2006). *İnsan-Evren İlişkisi ve Antropik İlke*. Ankara: Elis Yayınları.
- Leslie, J. (1989). *Universes*. London & New York: Routledge.
- Leslie, J. (1993). Creation Stories, Religious and Atheistic. *International Journal for Philosophy of Religion*, 34, 65-77.
- Manafov, R. (2007). *Kötülük Problemi ve Teodise*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Monod, J. (1972). *Chance and Necessity*. New York: Vintage Books.
- Özden, Ö. (1996). *İbn Sina-Descartes: Metafizik Bir Karşılaştırma*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Penrose, R. (1999). *Fiziğin Gizemi*. (Çev. T. Dereli). Ankara: Tübitak Yayınları.
- Peterson, M. & Hasker, W. & Reichenbach, B. & Basinger, D. (2006). *Akul ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*. (Çev. R. Acar). İstanbul: Küre Yayınları.
- Platon (1997). *Timaios*. (Çev. E. Güney & L. Ay). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Poidevin, R. (2000). *Ateizm: İnanma ve İnanmama Üzerine Bir Tartışma*. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Polkinghorne, J. (2001). *Bilimin Ötesi*. (Çev. E. Devrim). İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Prigogine, I. & Stengers, I. (1985). *Kaostan Düzene: İnsanın Tabiatla Yeni Diyaloğu*. (Çev. S. Demirci). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Rae, A. I. M. (2000). *Kuantum Fiziği: Yanılsama mı Gerçek mi?* (Çev. Y. Güler) İstanbul: Evrim Yayınları.
- Razi, F. (2002). *Kelama Giriş*. (Çev. H. Atay). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Russell, B. (1990). *Din ile Bilim*. (Çev. A. Göktürk). İstanbul: Say Yayınları.
- Swinburne, R. (2001). *Tanrı Var mı?* (Çev. M. Akbaş). Bursa: Arasta Yayınları.
- Swinburne, R. (2010). Tanrı'nın Varlığı Hakkındaki İnce-Ayar Kanıtı'nı Yeniden Değerlendirme. (Çev. Z. Yavuz). *Allah, Felsefe ve Bilim*. (Ed. C. Taslaman & E. Doko). İstanbul: İstanbul Yayınevi, 227-255.
- Taş, İ. (2011). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*. Konya: Kömen Yayınları.
- Tatar, B. (1999). *Felsefi Hermenötik ve Yazarm Niyeti*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Tatar, B. (2004). *Hermenötik*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tatar, B. (2014). *Din, İlim ve Sanatta Hermenötik*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Tepe, H. (1999). Çevre Etiği: Toprak Etiği mi Yoksa İnsan Etiği mi? *Felsefelogs*, 6, 41-42.
- Ünder, H. (1996). *Çevre Felsefesi*. Ankara: Doruk Yayınları.
- Weber, A. (1998). *Felsefe Tarihi*. (Çev. H. V. Eralp). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Weinberg, S. (1995). *İlk Üç Dakika*. (Çev. Z. Aydın). Ankara: Tübitak Yayınları.
- Wolf, F. A. (1990). *The Parallel Universe*. New York: Touchstone Book.
- Yaran, C. S. (1997). *Kötülük Problemi ve Teodise*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Yaran, C. S. (1998). Bilimsel Nesnellik ve Teistik İnanç. *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 125-140.

Yaran, C. S. (1999). İnsan-Evren İlişkisi ve İnsancı Kozmolojik İlke. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 21-33.

Zycinsky, J. M. (1987). The Anthropic Cosmological Principle and Teleological Interpretations of Nature. *Review of Metaphysics*, 41, 317-333.

Öz: Pozitivist ve materyalist bilim adamı ve düşünürler evrenin saçma, anlamsız ve rastlantı sonucu oluşmuş bir yapı olduğu kanısındadır. İnsan ise, bu evrene rastgele atılmış bir varlıktır. Bu yüzden, o, burada yapayalnız ve çaresiz bir durumdadır; dahası o, evrene yabancıdır. Bu bakımdan, insan ile evren arasında tam bir karşıtlık ve düşmanlık söz konusudur. Ayrıca, modern düşünce insanın metafizik boyutunu yok saymış, yarattığı dualist felsefe insanın evren ve Tanrıdan kopmasına yol açmıştır. Biz, bu görüşlerin bu günkü çevre felaketinde oldukça önemli bir rol oynadığı kanısındayız. Daha doğrusu, bu görüşler insanlığın çevre anlayışını olumsuz bir şekilde etkilemiş, çevre kirliliğinde ve tahribatında önemli bir rol oynamıştır. Bu makalede, bu görüşler, genelde felsefe, özelde din felsefesi bakımından irdelenecek, analiz edilecek ve eleştiriye tabi tutulacaktır. Ayrıca bu görüşlerle yakından ilişkili olduğunu düşündüğümüz insanın metafizik boyutu ile İnsancı (antropik) Kozmolojik İlke konusu ele alınacak ve değerlendirilecektir. Bu iki konu insan-evren, bir bakıma parça-bütün arasında sıkı bir ilişki ve kopmaz bir bağ olduğuna işaret etmektedir. Çünkü insan-evren-Tanrı ilişkisinin güçlü ve sıkı bir biçimde yeniden kurulabilmesi için bu iki konu oldukça önemli görünmektedir. Bu yüzden, bu makalede küresel ekolojik felaketin önüne geçebilmek veya onu azaltabilmek için insanın metafizik boyutu ile insancı ilkenin çözüm noktasında potansiyel bir imkân taşıdığını düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler: İnsancı ilke, felsefe, ahlaki kötülük, insan, doğa, Tanrı, çevre bilinci.

[¹] Bu çalışma, "Ekolojik Kötülük ve Eleştirisi" başlığı altında *3rd International Symposium on Environment and Morality*'da (4-6 November 2016, Alanya, Turkey) sunulmuş bir bildirinin yeniden düzenlenerek makaleye dönüştürülmüş halidir.

